

Inhoud

6	Voorwoord
7	Inleiding
11	Diest en het huis van Oranje-Nassau
21	<i>Anna van Lotharingen (1522–1568): vergeten Prinses van Oranje, vergeten vrouw van Diest</i>
23	Breda, Brussel of Diest?
29	De burgeroorlog in de Nederlanden (1568–1648)
43	Een kroniek van rampspoed: Diest tussen Beeldenstorm en Twaalfjarig Bestand (1566–1609)
47	<i>De inname van Zichem (1578)</i>
49	Filips Willem: de verloren jaren
60	<i>De moord op Willem van Oranje</i>
62	Van Madrid naar Diest (1595–1602)
69	De verdeling van de erfenis van Willem van Oranje
75	<i>De broers Nassau verheerlijkt: twee casestudy's</i>
77	Het Twaalfjarig Bestand (1609–1621)
81	De schaduwprins (1603–1618)
91	Diest, de moeizame weg naar herstel
103	<i>De augustijnen en de hervorming van het stedelijk onderwijs</i>
106	Het mirakel Scherpenheuvel
113	De dood en de begrafenis van Filips Willem
117	Hij rust in vrede?
123	Bibliografie
129	Catalogus
193	Index van persoonsnamen

Voorwoord

Op 1 april 1618 werd prins Filips Willem van Oranje-Nassau in de Diestse Sint-Sulpitiuskerk begraven. Het stadsbestuur wil de 400ste verjaardag hiervan niet onopgemerkt laten voorbijgaan en organiseert, samen met het plaatselijk verenigingsleven, een volledig feestjaar ter ere van Filips Willem.

De tentoonstelling *Filips Willem. Prins van Oranje, heer van Diest (1554-1618)* vormt de basis van het feestjaar. Het noodlottige levensverhaal van de prins heeft in het verleden geleid tot het ontstaan van verschillende mythes. Met deze tentoonstelling wil de stad de bevolking opnieuw laten kennismaken met het werkelijke verhaal van prins Filips Willem en zijn relatie tot de Oranjestad Diest. Tegelijk is het een gelegenheid om de toestand in Diest ten tijde van de Opstand in de Nederlanden te illustreren, een periode die van cruciaal belang was in de plaatselijke geschiedenis.

Rond de tentoonstelling worden in 2018 verschillende activiteiten georganiseerd door de stad Diest en de lokale verenigingen, om zo te komen tot het feestjaar *Filips Willem, al 400 jaar te gast in Diest*. Van lezingen en tentoonstellingen tot themawandelingen en concerten: de verenigingen organiseren een brede waaier aan activiteiten die de toeschouwer onderdompelen in de tijdsgeest van Filips Willem. De stad geeft haar evenementen in 2018 een oranje jasje en organiseert als kers op de taart een feestweekend dat volledig in het teken staat van de prins.

Door de combinatie tentoonstelling-feestjaar hoopt de stad de volledige bevolking van jong tot oud te bereiken en hen te laten kennismaken met Filips Willem en met Diest als Oranjestad.

Jan Laurys
Burgemeester Stad Diest

Inleiding

Filips Willem had bij zijn geboorte te Buren (in huidig Gelderland) in 1554 alles mee om een vooraanstaande rol in de Nederlanden te spelen. Zijn vader, Willem van Oranje, was een jonge, veelbelovende en belangrijke edelman aan het hof van keizer Karel v. Zijn moeder, Anna van Egmont, gravin van Buren, was de rijke erfgename uit een voornaam geslacht. Het noodlot en de internationale politiek zouden echter anders over het leven van Filips Willem beslissen. Op driejarige leeftijd verloor hij zijn moeder. Hij werd als kleuter toevertrouwd aan de zorgen van allerlei dienstpersoneel. De relatie met zijn nieuwe stiefmoeder, Anna van Saksen, was verre van optimaal. In 1566 barstte de Beeldenstorm los, die in korte tijd escaleerde tot de Opstand van de Nederlanden. Willem van Oranje werd in de maalstroom der gebeurtenissen meegezogen en groeide uit tot het symbool van deze opstand. Uit voorzorg had hij zijn oudste zoon aan de universiteit van Leuven ondergebracht, maar hiervandaan werd Filips Willem in 1568, op bevel van koning Filips II, naar Spanje overgebracht.

Filips Willem zette zijn studies voort aan de universiteit van Alcalá de Henares. Toen zijn opleiding in 1578 voltooid was, kreeg hij het kasteel van Arévalo als verblijfplaats toegewezen. Hoewel geen gevangene, was de bewegingsvrijheid van de prins beperkt. Zijn grootste frustratie was ongetwijfeld het feit dat hij buiten alles gelaten werd. Terwijl in de Nederlanden de burgeroorlog woedde, bracht Filips Willem zijn dagen monotoon door in een relatief klein stadje in het Spaanse binnenland, ver van het hof in Madrid. Contacten met de Nederlanden waren er nauwelijks en de enkele pogingen die ondernomen werden om hem, vooral na de moord op zijn vader in 1584, te laten terugkeren, draaiden op niets uit.

In 1596 kon Filips Willem in het gevolg van de nieuwe landvoogd aartshertog Albrecht van Oostenrijk naar Brussel terugkeren. Zijn aankomst verliep in mineur. Hij was weliswaar de prins van Oranje, maar veel leverde dit niet op. In de Noordelijke Nederlanden was

hij niet welkom, daar zwaaide zijn halfbroer, Maurits van Nassau, de scepter. In de Zuidelijke Nederlanden kon hij ook geen rol van betekenis spelen. Zijn voornaamste aandacht ging de volgende jaren uit naar het terugwinnen van zijn goederen, afkomstig uit de erfenis van zijn vader. In het vorstendom Orange werd zijn gezag fel betwist en hij moest uiteindelijk zelfs een huwelijk aangaan met een Franse prinses om met militaire steun van Hendrik IV van Frankrijk zijn prinsdom te onderwerpen.

In 1609 werd niet alleen het Twaalfjarig Bestand afgekondigd, maar werd ook tussen de drie halfbroers Filips Willem, Maurits en Frederik Hendrik de erfenis van Willem van Oranje geregeld. De daaropvolgende jaren leefde de prins als een man van stand. Voor het overige trachtte hij zoveel mogelijk zijn patrimonium te beheren, en waar hij kon verbeteringen uit te voeren. Op 20 februari 1618 overleed Filips Willem te Brussel. Zoals in zijn testament vastgelegd, werd de prins op 1 april in de Diestse Sint-Sulpitiuskerk begraven.

Het leven van Filips Willem viel samen met een periode van rampspoed voor Diest. Van een nijver regionaal centrum viel de stad terug tot een bescheiden provinciestad. Oorlogsgeweld, epidemieën van pest en dysenterie, muitende soldaten en Spaanse repressie zorgden ervoor dat een belangrijk deel van de bevolking uitweek. De handel en de nijverheid stokten. Toen Filips Willem in 1602 zijn Blijde Intrede deed, trof hij Diest aan als een schaduw van weleer. Pas tijdens het Twaalfjarig Bestand zette een moeizaam herstel in, waarbij Filips Willem voor zover mogelijk trachtte te helpen.

Over Filips Willem en Diest gaan vele verhalen rond, het ene waarheidsgetrouwer dan het andere. Het stadsbestuur vond de herdenking van de vierhonderdste verjaardag van de begrafenis van de prins een ideale gelegenheid om aan de bevolking en de geïnteresseerde bezoeker of lezer de historische waarheid uit de doeken te doen. Hiervoor vond het de bereidwillige medewerking van een wetenschappelijke werkgroep. Ieder vanuit hun eigen interesse en ervaring hebben de wetenschappers hun steentje bijgedragen aan de tentoonstelling en aan het wetenschappelijk werk dat deze tentoonstelling begeleidt.

De stad Diest dankt de vele binnen- en buitenlandse bruikleengevers, met name het Algemeen Rijksarchief, Jan Muller Antiques, de Koninklijke Verzameling van België, de Koninklijke Verzamelingen van Nederland, het Museum aan de Stroom en de stad Scherpenheuvel-Zichem. Wij danken tevens Amsterdam University Press voor de samenwerking bij de uitgave van deze tentoonstellingscatalogus.

De tentoonstelling *Filips Willem. Prins van Oranje, heer van Diest (1554–1618)* is te zien van 31 maart tot en met 20 mei 2018 in de historische lakenhalle van Diest.

Deze tentoonstelling kwam tot stand met de steun van de Provincie Vlaams-Brabant.

Namens de werkgroep,

Elise Verhaegen, curator tentoonstelling
Michel Van der Eycken, eindredacteur

WETENSCHAPPELIJKE WERKGROEP

dra. Miet Adriaens, wetenschappelijk medewerkster

Vrije Universiteit Brussel en KU Leuven

Ziggy Adriaenssens, archivaris Stad en ocmw Diest

prof. dr. Hans Cools, KU Leuven/Fryske Akademy

Guy Hanegreefs, oud bibliothecaris Thomas More

Hogeschool Antwerpen

em. prof. dr. Gustaaf Janssens, KU Leuven/ere-afdelingshoofd
van het Rijksarchief

dr. Johan Van der Eycken, Algemeen Rijksarchief/KU Leuven

dr. Michel Van der Eycken, ere-departementshoofd van het
Rijksarchief

Petra Vanhoutte, archivaris Stad en ocmw Diest

Elise Verhaegen, medewerker cultuur en erfgoed Stad Diest,
curator van de tentoonstelling

CAT. NR. 1 *Prins Filips Willem van Oranje-Nassau*

Diest en het huis van Oranje-Nassau

MICHEL VAN DER EYCKEN

Diest bereikte een hoogtepunt in zijn geschiedenis tijdens de eerste helft en rond het midden van de 15de eeuw. De stad telde ruim 9.000 inwoners en was hiermee een van de grotere Brabantse steden. De lakennijverheid bloeide zoals nooit tevoren. Diestse laken trof men aan op jaarmarkten in grote delen van West-Europa. In de stad heerste een drukte van jewelste. De leerlooiers produceerden kwaliteitsvolle producten. Het Diestse garen was erg gewild voor het knopen van visnetten in Holland en Zeeland. De stad bezat eigen verkoophallen in Bergen-op-Zoom en in Antwerpen. Plaatselijke kunstenaars, schilders en beeldsnijders leverden niet alleen werken voor de Diestse kerken en kloosters, maar werden ook gevraagd in de wijde omgeving rond de stad.

De familie Van Nassau in Diest

Rond dezelfde tijd kwam er in mannelijke lijn een einde aan het oude geslacht van de heren van Diest, dat meer dan vier eeuwen vanuit de burcht op de Warande over de stad had geheerst. Via huwelijken kwamen de heerlijkheden Diest en Zichem en hun andere bezittingen achtereenvolgens in handen van de families van Heinsberg, Nassau-Saarbrücken en Gulik. Op economisch vlak was de stad ondertussen in een crisis geraakt. De traditionele lakennijverheid raakte, zoals elders in Brabant, in verval, en er werd niet meteen een alternatief gevonden om de tewerkstelling van de bevolking te waarborgen.

De oorlogen en onlusten in de Nederlanden na de dood van Karel de Stoute (1477) waren funest voor het handelsverkeer. Het platteland werd door rondlopende soldaten gebrandschat en de bevoorrading van de steden met levensmiddelen kwam in het gedrang. Deze neerwaartse spiraal van dalende economische groei en toenemend oorlogsgeweld vertaalde zich in een sterke daling van de bevolking tot ca. 6.000 inwoners omstreeks 1500.

In 1496 brak er een ambachtsopstand los in de stad. De ambach-

ten waren het beu zware lasten te betalen en vrijwel geen toezicht te hebben op het bestuur van de stad. De rebellie werd door hertog Willem van Gulik gewelddadig onderdrukt. Enkele leiders van de opstand zochten steun bij Filips de Schone, de hertog van Brabant. Deze nam de stad tijdelijk onder zijn hoede en stuurde een onderzoekscommissie, onder leiding van zijn trouwe medewerker graaf Engelbrecht II van Nassau. Engelbrecht luisterde naar beide partijen en gaf ondertussen zijn ogen de kost in de stad, waarvan hij de economische mogelijkheden inschatte.

Drie jaar later, in 1499, verkocht de hertog van Gulik zijn heerlijkheden Diest en Zichem en bijhorigheden aan Engelbrecht II van Nassau. De familie Van Nassau was in het begin van de 15de eeuw door het huwelijk van Engelbrecht I met Johanna van Polanen in het bezit gekomen van Breda. De volgende decennia ontpopten de uit Duitsland afkomstige Nassaus zich als trouwe dienaars van de Bourgondische hertogen. Dit legde hun geen windeieren, en stilaan groeide de familie Van Nassau uit tot een van de voornaamste adellijke geslachten van de Nederlanden.

Diest was slechts een van de vele bezittingen van de graven van Nassau. Dit liet zich ook gevoelen in de positie van de stad binnen het geheel van het familiepatrimonium. De belangrijkste centra voor de grafelijke administratie waren het kasteel van Breda en ook het Hof van Nassau in Brussel, het statige paleis op de huidige Kunstberg, in de schaduw van het paleis van de Bourgondische hertogen. Hier verbleven de graven het merendeel van hun tijd. In Diest kwamen zij enkel om zich te laten huldigen of als de stad toevallig op hun reisweg lag.

De verhoudingen tussen de graven van Nassau en de stad Diest waren enigszins dubbelzinnig. Enerzijds behartigden de graven de belangen van hun stad om deze zo tot een grotere welvaart te brengen, anderzijds aarzelden zij niet om zoveel mogelijk profijt uit hun heerlijkheid te halen.

De graven van Nassau en de latere prins van Oranje lieten zich in de stad vertegenwoordigen door een drossaard, die de juridische en bestuurlijke macht van de heer uitoefende in de heerlijkheden Diest en Zichem. De Diestse drossaards waren in de 16de en 17de eeuw meestal lagere edellieden. Zij stelden zich als ambtenaren ten dienste van hun heer en vervulden meestal in de loop van hun leven

meerdere functies. Zo was tussen 1604 en 1616 jonker Hugo de Croesere drossaard van Diest. Hij was hofmeester te Brussel van Filips Willem en kapitein van de prinselijke garde. In 1614 werd hij tot ridder geslagen en in 1616 kreeg hij een benoeming als gouverneur van het prinsdom Orange. Hij was gehuwd met Anna de Mol, dochter van de vroegere drossaard Jan de Mol. In 1614 kocht hij in Diest het huis Het Schip in de Overstraat, waar nu de school De Tovertuin is.

Een andere belangrijke figuur was de rentmeester, die het zakelijke beheer over de vele eigendommen moest verzorgen. De rentmeester was meestal een kapitaalkrachtige persoon, omdat hij bij de aanvaarding van zijn ambt steeds met zijn persoonlijke fortuin borg moest staan voor de uitvoering van zijn functie. Naast de drossaard en de rentmeester waren er nog enkele lagere ambtenaren die door de heer aangesteld werden.

Diest en zijn heren in de 16de eeuw

Engelbrecht II (1499–1504) deed op 22 september 1499 zijn plechtige intrede. De Diestenaren en Zichemnaren, alsook de inwoners van zijn andere heerlijkheden, beloofden trouw aan hun nieuwe heer. Deze beloofde op zijn beurt zijn onderdanen te beschermen en hun privileges te eerbiedigen. Engelbrecht II ontving ook geschenken van zijn onderdanen. Samen betaalden alle heerlijkheden de enorme som van 15.000 rijns gulden, waarvan Diest twee derde voor zijn rekening nam. Om nieuwe conflicten over het bestuur van de stad te voorkomen, voerde Engelbrecht II een aantal wijzigingen aan de stadsprivileges door. Zo legde hij de bestuursvorm van de stad vast, die tot de Franse Revolutie zou standhouden. Deze was verre van democratisch en gaf de heer de mogelijkheid om steeds tussenbeide te komen bij de aanstelling van de schepenen en burgemeesters.

Engelbrecht II overleed in 1504, en had geen mannelijke opvolger. Krachtens interne familieverdragen gingen zijn bezittingen over op Hendrik III (1504–1538), een zoon van Jan v van Nassau-Dillenburg. Hendrik III was vooral een veldheer en raadsheer van de latere keizer Karel V. Hij kwam slechts enkele malen in Diest. In 1507 ontzette hij met zijn troepen de stad toen deze door Gelderse soldaten belegerd werd. Een van de gevolgen van deze belegering was dat Hendrik III de opdracht gaf om Diest beter te versterken, wat voor de stad gepaard ging met grote uitgaven. De inwoners werd opgedragen de

nodige graafwerken aan de grachten en wallen uit te voeren. Zelfs burgers uit Zichem werden verplicht om aan de Diestse wallen te werken. Om de financiële lasten voor de stad te verlichten, kwam de graaf in deze periode regelmatig tussenbeide bij de centrale overheden om een vermindering van het stedelijk aandeel in de beden of vorstelijke belastingen te verkrijgen. Hendrik III steunde in die periode ook de aanspraken van de Diestenaren tegen de stad Lier over het privilege van de ossenmarkt in Brabant. Hendrik deinsde er zelfs niet voor terug om soldaten in te zetten. Die vingen de kooplieden uit Holland en Friesland onderweg op en brachten ze naar Diest. Hendrik III realiseerde zich immers dat een welvarende stad ook meer inkomsten voor hem betekende.

Onder zijn bestuur werd in 1510 het Hof van Nassau op de Graanmarkt gebouwd als woning voor zijn rentmeester. In 1514 liet hij plannen maken voor een nieuw kasteel op de Warande, en drie jaar later, in 1517, werd de oude burcht gesloopt door de Aarschotse bouwmeester Jan Sallaken. Verder dan de funderingen van één zijde van het nieuwe kasteel kwam men echter niet. Omstreeks 1520–1523 werd het Warandedomein uitgebreid, waarvoor de Nedermolen aan de Begijnenbeek en een achttal huizen aan het Sint-Jansveld gesloopt moesten worden.

Hendrik III was eerst gehuwd met Françoise-Louise van Savoye. Dit huwelijk bleef kinderloos en zijn echtgenote overleed in 1511. In 1515 trad hij in het huwelijk met Claudia van Chalon. Zij was in 1493 geboren als dochter van Jan IV van Chalon, Prins van Oranje, en zijn vrouw Philiberte van Luxemburg. Zij bracht haar jeugd grotendeels aan het Franse hof door. Claudia deed haar eerste intrede te Diest op 11 juli 1516. In mei 1518 was zij zwanger, toen zij te Diest, samen met haar man, een testament opstelde. De oorkonde werd verleden voor de burgemeesters en schepenen van de stad, en was voorzien van twee zegels: een van Hendrik III, en het Diestse stadszegel. In het testament werd expliciet vermeld dat, aangezien Claudia van Chalon niet over een eigen zegel beschikte, het Diestse stadszegel namens haar gebruikt werd. Het testament wordt nu bewaard in het Koninklijk Huisarchief te Den Haag. Claudia schonk op 5 februari 1519 te Breda het leven aan een zoon, René genaamd.

Op 1 mei 1521 overleed Claudia van Chalon in het drossaardshuis aan het Sint-Jansveld. Zij was onderweg ziek geworden tijdens een

reis van Frankrijk naar Brussel en had in Diest haltgehouden. Haar hart en ingewanden werden begraven in de Sint-Janskerk, terwijl het gebalsemde lichaam in Breda werd bijgezet. Keizer Karel v begroette haar stoffelijk overschot in onze stad toen hij hier passeerde op weg van Duitsland naar Brussel. Hendrik III zelf verbleef op dat ogenblik in het buitenland.

In 1522 ging Hendrik III in opdracht van Karel v naar Spanje, waar hij zijn derde echtgenote, Mencia de Mendoza y Fonseca, leerde kennen. Toen hij in 1530 in de Nederlanden terugkeerde, besteedde Mencia vooral veel aandacht aan de luisterrijke uitbouw van de grafelijke residentie te Breda, de huidige Nederlandse Koninklijke Militaire Academie. Toen in 1530 het nieuwe echtpaar in Diest zijn intrede deed, schonken Diest en Zichem samen 3.000 gulden aan Hendrik III en Mencia.

Het verblijf van Hendrik III in Spanje belette hem niet om toch in zekere mate de dossiers van de Diestenaren bij de hogere overheden te verdedigen. Een van deze dossiers was de organisatie van de stedelijke paardenmarkt. Diest had sinds de Middeleeuwen een bloeiende paardenmarkt. In de 16de eeuw waren er stilaan misstanden gegroeid, waarbij onder andere zowat iedereen als tussenpersoon of als makelaar optrad bij het verhandelen van de dieren. Soms gingen malafide personen de handelaars zelfs tegemoet buiten de stad en organiseerden daar de verkoop. Dit ging uiteraard in tegen de Diestse belangen, want zo verteerden de kooplui niets in de stad. Op 2 september 1526 kondigde Hendrik III het privilege van de *maekelaardie van die perden* af. Voortaan mochten nog slechts maximaal twintig door de heer erkende makelaars op de Diestse markt actief zijn. De Diestse paardenmarkt zou een eeuw later, onder prins Filips Willem, opnieuw voor twist zorgen, zoals verderop nog ter sprake zal komen.

René van Chalon (1519–1544) volgde zijn vader Hendrik III op. In 1530 had hij al het vorstendom Orange geërfd van zijn oom, en zo verbond hij voortaan in zijn naam de geslachten van Oranje en Nassau. René sneuvelde in 1544 zonder rechtstreekse opvolger. Volgens een familieverdrag gingen zijn bezittingen over op Willem van Oranje (1533–1584). De heerlijkheden Diest en Zichem, alsook nog enkele andere eigendommen, bleven in vruchtgebruik van Anna van Lotharingen, de weduwe van René van Chalon, en dit tot aan

haar dood in 1568. Over deze vrouw van Diest handelt de kadertekst op pagina 21.

In 1568, bij het begin van de Opstand en na het overlijden van Anna van Lotharingen, werden alle bezittingen van Willem van Oranje verbeurdverklaard en kwam Diest rechtstreeks onder het gezag van koning Filips II. Voortaan hielden koninklijke ambtenaren toezicht op het reilen en zeilen in de stad, al waren er uitzonderingen in de periode dat Diest door de troepen van Oranje bezet werd. Na de moord op Willem van Oranje in 1584 was Filips Willem de rechtmatige erfgenaam. Het duurde echter tot zijn terugkeer in de Nederlanden in 1596 eer er een aanvang gemaakt werd met de teruggave van zijn bezittingen. Diest en Zichem werden pas eind 1599 aan de prins overgedragen.

Diest had zich in de loop van de 16de eeuw onder het bestuur van de nieuwe heren langzaam maar zeker hersteld van de economische en sociale crisis van het einde van de 15de eeuw. De stedelijke bevol-

CAT. NR. 2 *René van Chalon en Anna van Lotharingen*

king bleef tot 1568 nagenoeg constant met ruim 6.000 inwoners.

De textielnijverheid bestond nog steeds, zij het op een lager niveau. De productie beperkte zich vooral tot lichtere soorten laken en linnen. Een van de Diestse molens werd omgebouwd tot volmolen, wat de productie versnelde en goedkoper maakte, maar wat weer tot werkloosheid bij de volders leidde. Ook werden nog steeds tapijten geweven. Herhaalde malen probeerde het stadsbestuur vreemde ambachtslieden aan te trekken die nieuwe producten of productietechnieken in de stad moesten introduceren.

Er was een belangrijke rol weggelegd voor alles wat met voeding te maken had. In de stad en in de onmiddellijke omgeving werd intensief aan landbouw gedaan. De opbrengsten werden verkocht op de plaatselijke markt of uitgevoerd. De bierbrouwerijen brouwden hoofdzakelijk voor de behoeften van de eigen bevolking. Op de heuvelruggen rondom de stad groeiden nog steeds wijngaarden die een lokale wijn voortbrachten.

Diest evolueerde in de 16de eeuw stilaan van een productiestadje naar een regionaal centrum dat instond voor een vrij omvangrijk hinterland. Dit uitte zich bijvoorbeeld in de aanwezigheid van bepaalde ambachtslieden zoals schilders, beeldsnijders en edelsmeden die, naast activiteiten in de stad zelf, ook voor kerken en kloosters in de wijde omgeving werkten.

De sociale voorzieningen waren in Diest beter uitgebouwd dan op het platteland. Sinds 1531 waren alle instellingen voor de armenzorg gegroepeerd in wat men de *Grote Heilige Geest van de Stad* noemde. Voor de ziekenzorg kon men terecht in het *Groot Gasthuis* in de huidige Koning Albertstraat. In het *Sieckhuys* of pesthuis, zoals het later genoemd werd, in de huidige Pesthuizenstraat, werden vooral zwaar besmettelijke patiënten verzorgd. De weinige melaatsen die er nog waren, verbleven in de 'lazarij' of 'leprozerie' op de huidige Lazarijberg, buiten de stadsmuren. De alexianen en de grauwsusters stonden in voor de verzorging van zieken aan huis.

Sinds de 12de eeuw bezat de abdij van Tongerlo het begeevingsrecht van de meeste Diestse kerken. Dit hield onder andere in dat zij de pastoors ervan aanstelde en ook de tienden of kerkelijke belastingen inde. De stad telde vier parochies, waarvan de Sint-Sulpitius en de Sint-Jan-de-Doperparochie door een kapittel van twaalf kanunniken bediend werden. Daarnaast waren er de Onze-Lieve-Vrouw-

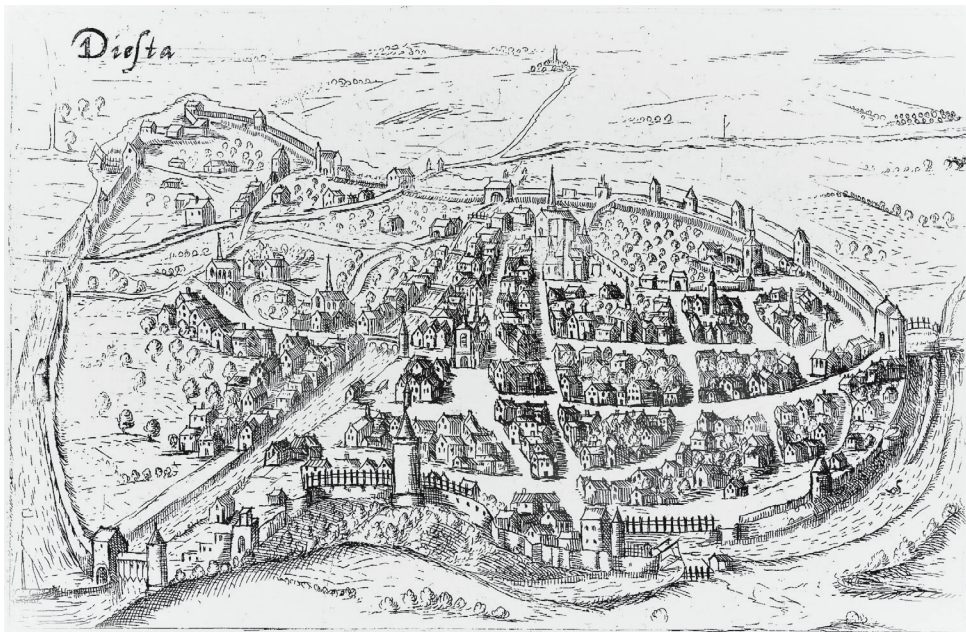
parochie en die van het begijnhof. De benoeming van de pastoor van het begijnhof was een voorrecht van de heren van Diest en ook de kanunniken van het Sint-Jan-de-Doperkapittel werden door de heer aangesteld. Het begijnhof werd in het midden van de 16de eeuw grondig gereorganiseerd door pastoor Nicolaas van Essche, oftewel Esschius. Naast de al genoemde kloosterorden waren er nog paters bogaarden en minderbroeders in de stad.

De inkomsten van de heerlijkheid Diest

De inkomsten uit de heerlijkheid Diest en bijhorigheden bestonden uit cijzen en renten, uit de verhuur van gebouwen en gronden, en uit een hele reeks tollen en belastingen die op allerlei economische activiteiten geheven werden. De meeste van deze inkomsten gingen terug op oude rechten van de heren van Diest. Het dagelijks beheer van de goederen en rechten werd door een rentmeester geregeld. Deze rentmeester maakte jaarlijks een algemene rekening van inkomsten en uitgaven op, de zogenaamde domeinrekening. Het document werd ter controle gestuurd naar de Nassause Domeinraad, ook soms de Rekenkamer van Breda genoemd, die de goederen in de Nederlanden beheerde. Daarnaast vervulde de rentmeester nog andere functies zoals opperjachtmeester en stadhouder van de lenen van Diest en Zichem.

Naast Diest en het Land van Zichem had Engelbrecht II in 1499 ook nog het burggraafschap van Antwerpen en de heerlijkheden Zelem, Meerhout en Vorst verworven van Willem van Gulik. In 1597 gaf Filips Willem Zelem in pand aan zijn secretaris Robert van Moens. De baronie Diest bestond uit de stad en het buitengebied Kaggevinne. Dit laatste was verdeeld in Kaggevinne-Lovens en Kaggevinne-Kempens, respectievelijk ten zuiden en ten noorden van de rivier de Demer. Tot de baronie Diest behoorde ook de heerlijkheid Hoeleden bij Tienen. Deze werd door Filips Willem voor 12.000 gulden in pand gegeven aan zijn secretaris Jan Cools. Prins Maurits zou dit pandschap later aflossen en Hoeleden in leen geven aan drossaard Hugo de Croesere.

De inkomsten van de heren van Diest waren erg uiteenlopend. Een belangrijke bron vormden de verschillende molens, te weten de schors- en graanmolens van de Ezeldijk, de Grote Molen achter de Sint-Sulpitiuskerk, en de graanmolens van Boksbergen en van

CAT. NR. 19 *Kaart Diest, ca. 1570*

Molenstede. De inwoners waren verplicht deze molens te gebruiken om hun graan te laten malen. De heer kreeg sinds de Middeleeuwen het 22ste deel van het gemalen graan. De heer van Diest bezat in de stad ook nog het Korenhuis op de Graanmarkt, de Waag en het Vleeshuis op de Grote Markt. Het handelsverkeer was onderworpen aan tollën. Zo werd tol geheven aan de Langebrug, de grote brug in de Schaffensestraat. De scheepvaart moest tol betalen voor het door Zichem varen. Sommige van deze belastingen en de daaraan verbonden inkomsten vielen in de loop der jaren weg of brachten niets meer op. Dit was bijvoorbeeld het geval met de verhuur van de lakenhalle van Zichem. Aan het einde van de 16de eeuw werd hier geen textiel meer geproduceerd.

Voor de periode van de Opstand en het bestuur van Filips Willem zijn de domeinrekeningen slechts sporadisch bewaard gebleven. Dit had alles te maken met de vele wijzigingen in het gezag over de heerlijkheid. De weinige bewaarde rekeningen voor de periode van Filips Willem geven een allesbehalve rooskleurig beeld van de economische situatie in de heerlijkheden. Door de oorlogsomstandigheden en de ermee gepaard gaande economische crisis waren de inkomsten immers sterk verminderd. Bovendien kampte het domeinbe-

heer in die periode ook met allerlei moeilijkheden: pachten konden niet steeds geïnd worden, goederen hadden schade opgelopen, in de bossen werd willekeurig houtgehakt en illegaal gejaagd. Zo moest Filips Willem in 1609 orde op zaken stellen door het uitvaardigen van een nieuwe jachtordonnantie voor de heerlijkheden Diest en Zichem. We mogen ook niet vergeten dat Diest en Zichem pas in 1600 door de Spaanse overheid aan Filips Willem overgedragen werden. De domeinrekening van 1599 werd bijvoorbeeld nog gecontroleerd door de Rekenkamer in Brussel en de opbrengsten gingen naar de centrale overheid van de Spaanse Nederlanden.

De inkomsten uit de Diestse en Zichemse bezittingen bedroegen in de periode 1616–1618 jaarlijks tussen de 6.800 en 7.600 gulden. Op dat ogenblik heerste er opnieuw rust in de regio ten gevolge van het Twaalfjarig Bestand. Ter vergelijking, de stad Diest noteerde dezelfde jaren tussen 28.500 en 30.500 gulden aan inkomsten. In het midden van de 17de eeuw bedroegen de inkomsten van de prinselijke domeinen jaarlijks ca. 10.000 gulden.